

	<i>Pagina</i>
1	Inleiding 3
2	Betrekkingen tussen Nederland en Indonesië 5
2.1	De regering-Yudhoyono 5
2.2	Nederlands beleidskader 6
3	Bevordering van stabiliteit en veiligheid 9
3.1	Hervorming veiligheidssector 9
3.2	Terrorisme- en misdaadbestrijding 10
3.3	Mensenrechten 11
3.4	Ondersteunen van hiv/aids preventie 12
3.5	Atjeh en Nias 13
3.6	Papoea 14
3.7	Molukken 15
3.8	Sulawesi 15
3.9	Goed bestuur, corruptiebestrijding en rechtsstaat 16
4	Bevordering van het investeringsklimaat 17
4.1	Investeringsklimaat 17
4.2	Bilaterale economische relatie 19
4.3	Nederlands bedrijfsleven in Indonesië 20
4.4	Infrastructuur 21
4.5	Publiek-private samenwerking 21
4.6	Onderwijs, cultuur en wetenschap 23
5	Bescherming milieu en biodiversiteit 25
5.1	Verbetering van water en sanitatie 25
5.2	Bescherming van milieu en biodiversiteit 26
6	Dialog met en ondersteuning van de gematigde islam 27
7	Samenwerkingsrelatie en conclusie 28
7.1	Samenwerking 28
7.2	Conclusie 29

Beleidsnotitie Indonesië

*Vormgeving van een bilaterale samenwerkingsrelatie met
Indonesië voor de periode 2006-2010*

1 Inleiding

Door 135 jaar koloniaal verleden (1814-1949) en de voorafgaande VOC-periode vanaf 1597, heeft de relatie tussen Nederland en Indonesië een bijzondere betekenis voor beide landen, met zowel positieve als negatieve elementen en gevoeligheden. Tegen deze achtergrond was de inzet van de Nederlandse regering de afgelopen jaren erop gericht de betrekkingen met Indonesië verder aan te halen. De politieke en morele aanvaarding van de 'Proklamasi' na zestig jaar en de aanwezigheid van de Nederlandse regering bij de viering ervan op 17 augustus 2005 in Indonesië werd door beide landen gezien als mijlpaal in de normalisering van de bilaterale relaties en vormde het begin van de verdere intensivering van de bilaterale samenwerking op diverse beleidsterreinen.

Naast de historische dimensie heeft Indonesië ook een maatschappelijke betekenis voor Nederland: beide samenlevingen kennen een grote verwevenheid vanwege onderlinge migratie; in Nederland wonen ruim 400.000 eerste en tweede generatie Nederlanders afkomstig uit Indonesië en volgens schattingen zijn er meer dan een miljoen Nederlanders die erfgenamen van Indië kunnen worden genoemd. Er is sprake van een relatief hoog wederzijds kennisniveau en politiek-maatschappelijke betrokkenheid ook al neemt dit bij de nieuwe generaties snel af. Hierdoor bestaat er ook een groot cultureel erfgoed tussen beide landen. Het handelsvolume tussen beide landen is, ondanks een moeilijk investeringsklimaat in Indonesië, bijna 2 miljard euro waarbij Indonesië een handelsoverschot kent. Nederland is de belangrijkste bestemming voor Indonesische uitvoer naar Europa. Daarnaast is Nederland binnen Europa de tweede investeerder in Indonesië na het VK met een totaal aan bijna 1 miljard euro aan investeringen. Nederland beschouwt Indonesië dan ook als een belangrijke economische speler. Het aantal Nederlandse reizigers naar Indonesië ligt jaarlijks rond de 70.000 en het aantal reizigers van Indonesië naar Nederland bedraagt ongeveer de helft.

Indonesië heeft om geopolitieke redenen een bijzondere internationale betekenis: het land telt 242 miljoen inwoners en heeft de grootste moslimbevolking ter wereld; het beschikt over een overvloed aan natuurlijke hulpbronnen en behoort tot één van de meest biodiverse landen ter wereld. Indonesië is in de regio politiek gezien een actieve partner en is tevens actief in de bestrijding van het terrorisme. Daarmee neemt Indonesië, een land overigens vijftig keer groter in omvang dan Nederland, een belangrijke positie in binnen de Aziatische regio en ook mondiaal.

Indonesië is voor Nederland ook van belang voor de realisering van de Millennium Ontwikkelingsdoelen (MDG's) in 2015. Beide landen hebben zich hieraan gecommitteerd en Nederland draagt met een breed ontwikkelings-samenwerkingsprogramma van overheid, kennisinstellingen en particulier initiatief hieraan bij. Vanuit duurzame ontwikkelingsdoelstellingen, maar ook vanuit een grote maatschappelijke betrokkenheid met Indonesië, hebben de Nederlandse regering en de Nederlandse bevolking in totaal ruim 200 miljoen euro toegezegd aan de wederopbouw van de door de aardbeving en tsunami zwaar getroffen gebieden Atjeh en Nias.

Samengevat zijn Nederland en Indonesië om meerdere redenen aantrekkelijke en nuttige partners. De Nederlandse regering heeft zich daarom de afgelopen jaren ingespannen om de betrekkingen met Indonesië op te bouwen op een zo hoog mogelijk niveau, waarbij vertrouwen over en weer het belangrijkste uitgangspunt was. Frequente bezoeken aan Indonesië door de Nederlandse regering en de open diplomatieke en politieke communicatiekanalen tussen beide landen, droegen hierin sterke mate aan bij. Binnen de Europese Unie bracht Nederland de situatie in Indonesië veelvuldig onder de aandacht. Onder Nederlands EU-voorzitterschap werd in oktober 2004 een ministerieel troikabezoek aan Indonesië afgelegd.

Tijdens het bezoek van premier Balkenende aan Indonesië van 7 en 8 april 2006 werd gezamenlijk overeengekomen de bilaterale samenwerking op diverse beleidsterreinen verder te intensiveren. De Tweede Kamer werd hierover ingelicht (TK 2005-2006, 30 300 III, nr. 15). De gezamenlijke verklaring is als annex bij dit verslag gevoegd. Deze beleidsnotitie is een invulling van dit voornemen, waarover de Tweede Kamer op 14 november 2005 werd ingelicht (TK 2005-2006, 26049, nr.49).

Het begrip intensivering is in de notitie uitgewerkt als de verdieping van de bilaterale samenwerking. Op basis van door Nederland en Indonesië prioritair geachte strategische uitgangspunten biedt deze notitie een beleidskader voor de verdere intensivering van de bilaterale samenwerking. De thema's zijn 'bevordering van stabiliteit en veiligheid' en 'bevordering van het investeringsklimaat', waarbij de thema's 'dialogoog met en ondersteuning van de gematigde islam' en 'bescherming van milieu en biodiversiteit' transversaal zijn. Deze thema's geven een meer specifieke koers aan in onze samenwerking met Indonesië. Een inventarisatie van de effectiviteit van de Nederlandse ontwikkelingssamenwerking met Indonesië over de periode 2000-2004 ging de Tweede Kamer reeds toe (TK 2003-2004, 26049, nr.44). In de samenwerkingsrelatie met Indonesië zal een belangrijk deel van de beleidsactiviteiten uit het ontwikkelingssamenwerkingsprogramma worden vormgegeven, maar hebben tevens de verschillende ministeries in Nederland een eigen beleidsrol te spelen. Het voeren van een open en intensieve dialoog op verschillende terreinen zal een belangrijke bijdrage leveren aan het verder verdiepen en uitbreiden van de bilaterale betrekkingen. Naast de overheid komt terzake ook een rol toe aan het bedrijfsleven, maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen.

In hoofdstuk 2 wordt het kader aangegeven voor de thematische keuzes van de notitie tegen de achtergrond van de beleidsprioriteiten van de regering Yudhoyono. De hoofdstukken 3, 4, 5 en 6 geven per beleidsprioriteit inhoud aan de intensivering van de samenwerking tussen Indonesië en Nederland. In hoofdstuk 7 wordt ingegaan op de samenwerkingsrelatie met Indonesië.

2 **Betrekkingen tussen Nederland en Indonesië**

2.1 **De regering-Yudhoyono**

Onder de vorige president Megawati hebben constitutionele hervormingen plaatsgevonden, die het mogelijk maakten de huidige president en vice-president direct door de bevolking te laten kiezen. Onder leiding van de in 2004 gekozen president Susilo Bambang Yudhoyono en vice-president Yusuf Kalla, vinden in Indonesië gaandeweg economische en juridische hervormingen plaats, alsmede hervorming en modernisering van de veiligheidssector. Speerpunten uit Yudhoyono's verkiezingsprogramma waren onder andere corruptiebestrijding, het scheppen van werkgelegenheid en het beëindigen van de conflicten in Atjeh en Papoea.

Sinds het aantreden van de regering van president Yudhoyono laat de voortgang van haar hervormingsprogramma gemengde resultaten zien. Het economische beleid vertoont eveneens een gemengd beeld. De bestrijding van corruptie staat duidelijk voorop, waarbij in toenemende mate corruptiegevallen onderzocht en vervolgd worden. Noodzakelijke fundamentele hervormingen gericht op het voorkomen van corruptie, hervorming van het ambtenarenapparaat, hervorming van het begrotingsproces alsmede voortgang op het gebied van berechting van mensenrechtenschendingen, vergen meer tijd. Tegelijkertijd vervult de relatief vrije Indonesische pers een instrumentele rol in het aan de kaak stellen van misstanden. De inspanningen ten aanzien van Atjeh zijn succesvol: de wederopbouw verloopt steeds voorspoediger en met de ondertekening van het vredesakkoord is een einde gekomen aan het langsepende conflict in de provincie. De ontwikkelingen in de provincie Papoea blijven de volle aandacht van de regering houden.

Belangrijk onderdeel van het economische beleid is het verbeteren van het investeringsklimaat. Resultaten op dit terrein waren nog niet duidelijk zichtbaar. Beloofde regelherzieningen waren beperkt en rechtszekerheid voor investeerders bleef problematisch. Noodgedwongen kwam president Yudhoyono eind 2005 met een belangrijke kabinetswijziging op de economische en financiële portefeuilles. Dit jaar heeft de Indonesische regering wetgeving en instructies ontwikkeld om het investeringsklimaat te verbeteren en regelgeving op dit terrein terug te dringen, arbeidswetgeving aan te passen en belasting- en douaneregeling te herzien. Ondanks een beperkte staat van dienst op dit onderdeel van de hervormingsagenda, lijken investeerders een toenemend vertrouwen te hebben in de Indonesische economie: president Yudhoyono zelf blijft integer en populair; de drie economische portefeuilles zijn thans in handen van respectabele economen; en het openbaar bestuur wordt door de president nadrukkelijk aan de wet gehouden. De investeringen in Indonesië trekken aan, tegen een internationale economische achtergrond van stijgende rentetarieven en brandstofprijzen, resulterend in hoge inflatie.

Vertrouwen heeft de regering van president Yudhoyono gegenereerd door het boeken van een aantal successen. Met name de inzet van vice-president Kalla leidde ertoe dat de Indonesische regering een vredesakkoord ondertekende met de

onafhankelijkheidsbeweging van Atjeh (GAM) waarmee een einde kwam aan het gewapende conflict tussen beide partijen. Geconfronteerd met stijgende olieprijszaken reduceerde de Indonesische regering ondanks grote binnenlandse druk de brandstofsubsidies waardoor de druk werd verlicht op de overheidsbegroting. Een belangrijk succes uit de hervormingen is de politie. President Yudhoyono benoemde een capabele politieleiding die steeds effectiever het terrorisme en de drugshandel bestrijdt, en interne hervormingen uitvoert. Er is tevens toenemende aandacht om de illegale houtkap op Kalimantan en Sumatra aan te pakken.

Vrijwel iedere poging tot het boeken van vooruitgang op de hervormingsagenda leidt tot conflicten met gevestigde belangen van machtige groepen in Indonesië. President Yudhoyono is de confrontatie met deze groepen meer dan zijn voorgangers aangegaan, waarbij hij rekening moest houden de steun in het parlement niet te verliezen. Zijn eigen politieke partij heeft maar een zeer beperkte machtsbasis in het parlement.

De Indonesische regering stelt zich politiek actief op in de regio: Indonesië is het meest invloedrijke land binnen de ASEAN (Association of South-East Asian Nations) en kan uit dien hoofde een impuls geven aan de relatie EU-ASEAN en aan de samenwerking in het kader van de Asia Europe Meeting (ASEM), waaraan naast ASEAN ook China, Japan en Zuid-Korea deelnemen. Daarmee is Indonesië een interessante gesprekspartner voor Nederland.

2.2 Nederlands beleidskader

Door het succesvolle verloop van de Indonesische verkiezingen in 2004 en het ruime kiezersmandaat van president Yudhoyono bestaat er meer zekerheid dan voorheen welke richting Indonesië opgaat. Toen in 2000 de OS-relatie met Indonesië werd hervat, beoogde de Nederlandse regering daarmee vooral bij te dragen aan directe armoedebestrijding, grotere voedselzekerheid en steun aan de noodzakelijke hervormingen in Indonesië. Zoals al eerder aan de Tweede Kamer werd gemeld (TK 2003-2004, 26049, nr .44), zijn de resultaten van het OS-programma bemoedigend gebleken: versterkte corruptiebestrijding; meer transparantie van bestuur; versterking van gedecentraliseerde dienstverlening; capaciteitsopbouw en zelfstandige besluitvorming van lokale gemeenschappen op het gebied van rurale infrastructuur, basisonderwijs en gender; verbeterd waterbeheer; en wederopbouw van de Molukken. Daarnaast heeft Nederland concreet bijgedragen aan versterking van justitie en de politie, versterking van de vrije pers en het aan de orde stellen van mensenrechtzaken. De effectiviteit van de samenwerking was vanaf het begin hoog vanwege het feit dat de financiering van de OS-programma's plaatsvond via de bestaande multilaterale organisaties en Nederland sectoren koos waarin het een duidelijke toegevoegde waarde had ten opzichte van andere donoren.

De Nederlandse OS-inspanning was gericht op een periode van vijf jaar (2000-2004) ter ondersteuning van het democratische transitieproces. Daarna zou Indonesië zijn ontwikkelingsprioriteiten zelf moeten kunnen financieren. Tijdens het Algemeen Overleg over Indonesië op 11 februari 2004 werd de Tweede Kamer geïnformeerd over het streven van de regering zich, ook in de bilaterale OS-relatie,

een betrouwbare partner te willen tonen richting Indonesië (TK 2003-2004, 26049 en 22054, nr. 42). In de notitie Aan Elkaar Verplicht, Ontwikkelingssamenwerking op weg naar 2015 (TK 2003-2004, 29234, nr.1) informeerde de regering de Tweede Kamer over de status van Indonesië als één van de 36 OS-partnerlanden. Aan deze keuzes lag niet alleen de voortgezette financieringsbehoefte van Indonesië voor duurzame ontwikkeling ten grondslag, maar ook de bredere politieke context van Indonesië en de betekenisvolle bilaterale relatie tussen Nederland en Indonesië. Het politieke momentum om effectief samen te werken met Indonesië is sinds het einde van de genoemde periode (2004) in toenemende mate gunstiger geworden.

In de afgelopen jaren zijn door de uitvoerende organisaties over de Nederlandse OS-programma's tussentijdse evaluaties en monitoringsrapporten uitgebracht over de effecten van de verschillende programma's waar Nederland aan bijdraagt. De conclusie die daaruit getrokken kan worden is dat de opzet en uitvoering van de programma's in essentie optimaal bijdroegen aan de doelstellingen van directe armoedebestrijding en grotere voedselzekerheid, maar de duurzaamheid en het *ownership* nadelig werden beïnvloed door de ongunstige beleidsomgeving waarin hervormingen stagneerden, overheidstaken niet duidelijk omschreven en begrensd waren, wetgeving niet werd nageleefd en corruptie onbestraft bleef. Deze randvoorwaarden, die democratisering, economische groei en effectieve armoedebestrijding in Indonesië juist verder moesten verankeren, verbeterden geleidelijk na de verkiezing van de huidige president.

De Nederlandse regering heeft op politiek en diplomatiek niveau een intensieve dialoog opgebouwd met de Indonesische autoriteiten over de bilaterale politieke en economische samenwerking, goed bestuur en vreedzame oplossingen voor regionale conflicten in Indonesië, naleving van de mensenrechten, duurzame ontwikkeling, terrorismebestrijding en investeringsklimaat. Daarbij bestaat niet altijd overeenstemming over de geagendeerde onderwerpen maar wel het wederzijdse vertrouwen en respect die als voorwaarde dienen om ook heikele punten te kunnen bespreken. De situatie in Atjeh, Papoea en de Molukken zijn veelvuldig onderwerp van gesprek geweest waarbij Nederland, waarschijnlijk als geen ander land, de positie en belangen van de lokale bevolking binnen de eenheidsstaat Indonesië onder de aandacht van de Indonesische regering heeft gebracht. Nederland heeft de Indonesische autoriteiten alle medewerking verleend in het onderzoek naar de dood van mensenrechtenactivist Munir, ondanks het ontbreken van een bilateraal rechtshulpverdrag. Tevens zijn voortdurend alle diplomatieke middelen ingezet om de zaak-Sander Thoenes onder de aandacht van de Indonesische en Timorese regering te blijven brengen. Nederland heeft zich consequent tegen het uitvoeren van de doodstraf verzet.

Met een effectief bedrijfslevenprogramma worden Nederlandse bedrijven gestimuleerd om activiteiten te ontplooiën in Indonesië. Hiermee is in de afgelopen periode een concrete bijdrage geleverd aan het bevorderen van de handels-, investerings- en samenwerkingsrelatie.

Nederland heeft met Australië een voortrekkersrol vervuld bij de bestrijding van terrorisme in de Zuidoost-Aziatische regio door ruimhartig het opzetten van een

internationale politieacademie in Indonesië te ondersteunen. Binnen de Europese Unie heeft Nederland regelmatig aandacht gevraagd voor de situatie in Indonesië. Daarbij vervulde Nederland anderhalf jaar lang het EU-voorzitterschap in Indonesië. Nederland heeft daarmee aantoonbaar bijgedragen aan het mogelijk maken van de succesvolle EU-monitoringsmissie in Atjeh die toeziet op de implementatie van het vredesakkoord.

Vanuit deze basis zal de Nederlandse regering de komende jaren nog intensiever dan voorheen de hervormings- en duurzame ontwikkelingsagenda van de Indonesische regering ondersteunen waarbij aan de volgende doelstellingen concreet zal worden bijgedragen:

- een stabiel en veilig Indonesië, waarin democratie, de rechtsstaat en respect voor mensenrechten de basis vormen van de Indonesische samenleving;
- een gunstig investeringsklimaat, waarbij op duurzame wijze geïnvesteerd kan worden in de Indonesische economie.

Dwarsdoorsnijdende thema's zullen hierbij zijn: aandacht voor een actieve dialoog met het islamitische discours, waarbij begrip voor levensovertuiging en –wijze voorop staat; alsmede bescherming van het milieu en de biodiversiteit, zodat de enorme rijkdom aan plant- en diersoorten in Indonesië behouden blijft voor toekomstige generaties. Deze doelstellingen zullen in de volgende hoofdstukken concreet worden uitgewerkt.

De sectorkeuze, opgebouwde expertise en *lessons learned* uit het bestaande bilaterale OS-programma met Indonesië zullen zoveel mogelijk worden benut ten behoeve van de intensivering van samenwerking gericht op een toenemend stabiel politiek, veiligheids- en investeringsklimaat. Kenmerkend hieraan is dat nadrukkelijker dan voorheen de samenwerking gericht zal zijn op verbetering van de randvoorwaarden die bepalen of Indonesië effectief armoede, corruptie en terrorisme kan bestrijden, economische groei kan genereren en op duurzame wijze omgaat met het leefmilieu. Het waar mogelijk toepassen van de mensenrechtenbenadering zal daaraan een belangrijke bijdrage kunnen leveren, doordat in de OS-programma's de expliciete aandacht voor rechten, zoals participatie, non-discriminatie en verantwoordelijkheid van de overheid, verder wordt verankerd. Programma's gericht op directe armoedebestrijding zullen worden stopgezet.

Maar ook de economische bedrijvigheid op zichzelf, handel en investeringen, met daarbij optredende contacten tussen Indonesiërs en Nederlanders, heeft een positief effect op het investeringsklimaat. De Nederlandse regering blijft zich dan ook inzetten voor het stimuleren van de bilaterale economische relatie met een keur van instrumenten en activiteiten. Aldus kan ook door het Nederlandse bedrijfsleven een bijdrage worden geleverd aan de doelstelling van de Indonesische regering de armoede te verminderen door hogere economische groei, onder andere te realiseren via het aantrekken van nieuwe investeringen.

De uitvoering van het OS-programma zal zoveel mogelijk via de multilaterale kanalen gebeuren omdat de argumenten die in 2000 tot de keuze van het multilaterale kanaal leidden nog steeds gelden (TK 2003-2004, 26049, nr. 44).

Daarbij zal Nederland evenwel en meer dan voorheen een actieve en zichtbare rol spelen door een intensieve politieke dialoog met de Indonesische autoriteiten, *public diplomacy* en de inzet van specifiek Nederlandse expertise. Dit laatste zal verder worden gestimuleerd vanuit Nederlandse kennisinstellingen, non-profit organisaties, vakdepartementen en private sector. Dit wordt ondermeer mogelijk gemaakt via de Indonesië-faciliteit, voorheen het Programma Bilaterale Samenwerking Indonesië (PBSI). Daarbij zal worden ingezet op onderwijs, training, kennisoverdracht, technologische vernieuwing en ontwikkeling van netwerken.

3 Bevordering van stabiliteit en veiligheid

De Indonesische regering werkt aan het implementeren van institutionele en juridische bouwstenen ter bevordering van de stabiliteit en veiligheid in Indonesië. De Nederlandse inzet krijgt vorm door verschillende samenwerkingsvormen op negen terreinen, die hieronder afzonderlijke aandacht krijgen.

3.1 Hervorming veiligheidssector

De ingezette hervorming en modernisering van de veiligheidssector speelt een belangrijke rol bij de verwezenlijking van een toenemend stabiel politiek klimaat in Indonesië. Een effectief juridisch kader, een duidelijk kader voor defensiebeleid, modernisering en herstructurering van het militaire apparaat (TNI), een effectieve functiescheiding tussen TNI en het politieapparaat (POLRI) en een gekwalificeerd politieapparaat zijn daarbij van groot belang. Op het gebied van hervorming van het leger is enige voortgang geboekt met het vredesproces in Atjeh. In april 2005 is besloten tot versnelde afstoting van de bedrijven, die in handen zijn van de Indonesische strijdkrachten. De bedrijven zijn inmiddels in kaart gebracht en een aantal bedrijven is reeds verkocht. Afstoting leidt naar verwachting tot een afname van buiten de begroting vallende inkomsten van het leger. Ook de civiele inlichtingendienst BIN (Badan Intelijen Negara) lijkt een professionaliseringsslag door te maken.

De hervormingen in de veiligheidssector hebben profiel gekregen door de benoemingen door president Yudhoyono van hervormingsgezinde personen op sleutelposities binnen de veiligheidssector. Voorbeelden hiervan zijn de minister van Defensie Sudarsono, politiechef Sutanto, legerchef Suyanto en hoofd BIN Siregar. Als gevolg van de functiescheiding tussen leger en politie in 1999, dient het leger zich nu in de eerste plaats te richten op de landsverdediging in plaats op handhaving van de binnenlandse openbare orde en veiligheid. Dit laatste vormt nu de hoofdtaak van de Indonesische politie. Het leger heeft zich in 2004 teruggetrokken uit het parlement en dient zich nu te verantwoorden tegenover de minister van Defensie en de president. Hiermee is het leger voor het eerst onder civiel bestuur komen te staan. In de praktijk blijkt dat het leger soms nog moeite heeft met zijn nieuwe en gereduceerde rol op het gebied van de handhaving van de binnenlandse veiligheid. In de samenwerking met de krijgsmacht zal Nederland zich in de eerste plaats richten op de marine, onder meer gezien de belangrijke rol die de marine speelt bij (internationale) bedreigingen als piraterij en de Straat van

Malakka en het naar verhouding vrij schone imago van de marine in vergelijking met bijvoorbeeld de veel grotere landmacht. De Nederlandse regering zal zich voorts inzetten op de hervorming van de krijgsmacht door het ondersteunen van mensenrechtentrainingen voor de veiligheidssector. Ook zal de Nederlandse regering zich via multilaterale kanalen inzetten op hervorming van de begroting van de strijdkrachten: het grote gat in de begroting tussen wat beschikbaar en nodig is aan middelen leidt tot misbruik en corruptie.

Tegelijkertijd dient het Indonesische politieapparaat zich te heroriënteren op de nieuwe civiele taken. Na 40 jaar onderdeel van dezelfde structuur te zijn geweest en dezelfde opleidingscentra te hebben doorlopen als het leger, wordt momenteel hard gewerkt aan herstructurering en mentaliteitsverandering van het politieapparaat. Nederland financiert sinds enkele jaren via de International Organisation for Migration trainingen op het gebied van gemeenschapsgerichte politiediensten en mensenrechten, die zullen worden voortgezet met uitbreiding van het programma naar Atjeh en eventueel ook andere provincies waaronder Papoea indien de omstandigheden dat toelaten. Voorts werd in november 2005 tussen het ministerie van Binnenlandse Zaken en de Indonesische politie een MoU ondertekend als basis voor toekomstige samenwerking. Dit richt zich op trainingen op het gebied van verkeersveiligheid en de bestrijding van terrorisme en transnationale misdaad. Hiertoe wordt een meerjarig programma opgezet door het ministerie van Binnenlandse Zaken en de Nederlandse politieacademie, in nauw overleg met de Indonesische politie. Door deze trainingen en uitwisseling van informatie en ervaringen wordt op bilaterale wijze bijgedragen aan de professionalisering van de Indonesische politie.

3.2 Terrorisme - en misdadbestrijding

De terreurdreiging is de afgelopen jaren gegroeid onder invloed van nationale en internationale ontwikkelingen. Met een zekere regelmaat zijn er de laatste jaren in Indonesië terroristische aanslagen geweest. Bestrijding hiervan heeft hoge prioriteit voor de Indonesische regering die hier actief op inzet. Een belangrijke ontwikkeling is het omkomen van terroristenleider dr. Azahari, die verantwoordelijk wordt gehouden voor menige aanslag. De oprichting van een analyse-eenheid bij de inlichtingendienst BIN zorgt voor verdere professionalisering van het veiligheidsapparaat en past in het beeld van een voortvarend contra-terrorismebeleid dat de Indonesische regering vooral na de bomaanslagen in Bali op 1 oktober 2005 in gang heeft gezet.

Nederland ondersteunt in Indonesië een internationaal trainings- en onderzoekscentrum voor rechtshandhaving in Zuidoost-Azië via activiteiten uitgevoerd door het Jakarta Centre for Law Enforcement Co-operation (JCLEC). Nederland heeft voor 10,3 miljoen euro steun toegezegd aan JCLEC ten behoeve van trainingen aan de Indonesische politie en de bouw van beveiligde accommodaties voor JCLEC-docenten en studenten. De JCLEC-cursussen richten zich op capaciteitsopbouw van de politiediensten in Indonesië en de Zuidoost-Aziatische buurlanden ter bestrijding van diverse vormen van internationale misdaad zoals drugs- en mensenhandel en geldwitwaspraktijken, waarbij een speciale focus op terrorismebestrijding ligt.

Indonesië heeft, evenals de andere kuststaten van de Straat van Malakka betreft, te maken met een omvangrijk piraterijprobleem. De uitgestrektheid van het kustgebied en het grote aantal eilanden in de archipel, maken het moeilijk om piraten op te sporen en te vervolgen. Betrokken kuststaten hebben aangegeven zelf verantwoordelijk te zijn voor de bestrijding van piraterij en werken hiertoe ook samen in de Straat van Malakka. Technische assistentie van gebruikerstaten wordt verwelkomd. Nederland draagt bij aan bewustwording en kennis- en capaciteitsopbouw. In dit kader onderzoekt het Nederlandse ministerie van Defensie een mogelijke bijdrage ten behoeve van de bevordering van de beveiliging van vaarroutes door Indonesië door middel van kennisoverdracht.

3.3 Mensenrechten

In vrijwel alle gesprekken met de Indonesische autoriteiten heeft de Nederlandse regering, zowel bilateraal als via de EU, de zorgen over de bestaande mensenrechtensituatie overgebracht. De Indonesische autoriteiten hebben aangegeven te werken aan de verbetering van de algemene mensenrechtensituatie, maar in dit proces te worden geconfronteerd met problemen die snelle hervormingen, inclusief hervorming van de krijgsmacht, met zich meebrengen. De Nederlandse regering meent dat verbeteringen op beide terreinen hand in hand kunnen gaan en voert daartoe ook een aantal samenwerkingsprogramma's uit. Dit geldt ondermeer voor de Indonesië-faciliteit, waarbij ernaar wordt gestreefd om een mensenrechtenbenadering toe te passen die waarborgt dat relevante thema's als de bevordering van participatie, non-discriminatie, rechtstoegang en gelijkheid aan de orde komen.

Sinds het aantreden van president Yudhoyono is de aandacht voor mensenrechten vergroot. Indonesië heeft recent de verdragen voor Burgerlijke en Politieke rechten (BuPo) en voor Economische, Sociale en Culturele rechten (ESOCUL) geratificeerd. Hiermee heeft Indonesië op het gebied van mensenrechten een belangrijke stap voorwaarts gezet in de definering van het juridische kader voor het terugdringen en berechten van mensenrechtenschendingen. Het komt nu aan op nakoming van de aangegane verplichtingen in deze verdragen.

De ondertekening van het Memorandum of Understanding van 15 augustus 2005 tussen de Indonesische regering en GAM heeft geleid tot een algemene verbetering van de mensenrechtensituatie in Atjeh. Internationale en lokale mensenrechtenorganisaties rapporteren een sterke daling in het aantal incidenten.

In (post)-conflict gebieden hebben in het verleden grove mensenrechtenschendingen plaatsgevonden. De Indonesische politie, de BIN en TNI speelden daarin een belangrijke rol. De civiele controle over het leger is verbeterd sinds president Yudhoyono aan de macht is. Een positieve ontwikkeling is dat president Yudhoyono een begin heeft gemaakt met het aanpakken van de corruptie binnen het leger. Naarmate de Indonesische rechtsstaat sterker wordt en het maatschappelijk middenveld een krachtiger rol gaat spelen, neemt de kans op mensenrechtenschendingen af en die op succesvolle vervolging toe.

De situatie in Papoea blijft op mensenrechtengebied zorgen baren, maar er lijkt de laatste tijd enige verbetering zichtbaar: sinds medio 2005 zijn er geen grootschalige militaire operaties meer uitgevoerd. Positief is ook dat de politie zich verantwoordelijker is gaan gedragen. Zo is de toenmalige politiechef van Jayapura vervangen nadat bij een demonstratie buitensporig geweld was gebruikt. Ook is er meer aandacht voor *community policing* en dialoog en overleg met oppositiegroepen. Zo kon de grootschalige demonstratie van de Dewan Adat Papoea (augustus 2005) zonder noemswaardig incident verlopen.

De Indonesische regering blijft vasthouden aan het ten uitvoer leggen van de doodstraf. Sinds de beëindiging van het de facto moratorium op de uitvoering van de doodstraf in 2004 zijn tot nu toe vijf personen geëxecuteerd. Nederland zal bilateraal en in EU-kader aandacht blijven vragen voor het herstel van het de facto moratorium en de uiteindelijke afschaffing van de doodstraf in Indonesië.

Voor wat betreft de positie van religieuze minderheden, waaronder christenen, hebben de Indonesische autoriteiten aangegeven dat vrijheid van religie niet in het geding komt. De Nederlandse regering zal aandacht blijven vragen voor het respecteren van godsdienstvrijheid in Indonesië en het voeren van een interreligieuze dialoog ter bevordering van begrip en verdraagzaamheid.

3.4 Ondersteunen van hiv/aids preventie

In Indonesië is intraveneus drugsgebruik de motor van een dreigende, ernstige aids-epidemie. De meerderheid van Injecting Drug Users (IDU's) zijn seksueel actief en een groot deel van hen kopen en verkopen seks, veelal zonder bescherming. Hiv-geïnfecteerde IDU's helpen zodoende een kritische massa van infecties op te bouwen binnen hun seksuele netwerken. Volgens gegevens van UNAIDS staat Jakarta nog dit decennium een ernstige epidemie te wachten als het risicogedrag onder IDU's, mannelijke, vrouwelijke en transgender sekswerkers en hun cliënten niet verandert. De epidemie zou zich over de hele archipel kunnen verspreiden.

Het gegeven dat drugsgebruik strafbaar is en dat veel gebruikers in de gevangenis belanden is een zorgwekkende bijkomstigheid van de Indonesische epidemie. In de overbevolkte gevangenissen van Jakarta is de hiv-prevalentie tussen 1999 en 2002 gegroeid van nul tot 25%.

Informatie en bewustwordingscampagnes zijn dringend noodzakelijk maar niet voldoende om de groeiende epidemie in Indonesië onder controle te krijgen. Criminalisering van drugsgebruik en commercieel sekswerk drijven de belangrijkste doelgroepen buiten het bereik van preventieprogramma's. Preventiestrategieën zullen niet effectief zijn zonder maatregelen in de juridische en institutionele context. Door het brede scala van maatregelen dat in 2001 in VN-verband is overeengekomen (UNGASS, *Declaration of Commitment*) met kracht ter hand te nemen kan Indonesië het tij nog keren.

De *Declaration of Commitment* en de beleidsnota Aan Elkaar Verplicht vormen voor Nederland het referentiekader voor de samenwerking met Indonesië in de

bestrijding van hiv/aids. Nederland zal zich op de eerste plaats richten op het vergroten van politieke betrokkenheid bij de regering, bijvoorbeeld binnen het kader van de mensenrechtendialoog. Ook verhoogde betrokkenheid van ngo's en het bedrijfsleven spelen hierbij een belangrijke rol. Nederland geniet internationaal erkenning voor zijn expertise op het gebied van *harm reduction* en participatief werken met gemarginaliseerde doelgroepen. Vanuit die visie zal het *UN Country Team* gestimuleerd worden om de Indonesische partners te ondersteunen. De Nederlandse inzet ten aanzien van versterking van werkgevers- en werknemersorganisaties zal aangegrepen worden om de *National Business Alliance on AIDS* te versterken.

3.5 Atjeh en Nias

Eén van de eerste uitdagingen voor president Yudhoyono was het leed en de massale destructie in Atjeh en Nias, veroorzaakt op 26 december 2004 door een enorme tsunami, op te vangen. Het wederopbouwproces vereist van de Indonesische regering, maar ook van de internationale gemeenschap een enorme financiële impuls en betrokkenheid.

De totale toegezegde middelen bedragen 8,9 miljard US dollar, waarvan 2,8 miljard US dollar van de Indonesische overheid, 3,6 miljard US dollar van bilaterale en multilaterale donoren en 2,5 miljard US dollar van ngo's. Na de aanvankelijk trage start van het wederopbouwproces, doet de versnelde implementatie van de laatste maanden het vertrouwen toenemen. In 2006 zal de versnelling in het wederopbouwproces moeten worden doorgezet, met name op het gebied van huisvesting en infrastructuur en zal verdere aansluiting gevonden moeten worden bij het economische, maar ook bij het sociale herstelproces. Betrokkenheid en druk van de internationale gemeenschap blijven dan ook de komende jaren van groot belang. De Nederlandse regering draagt reeds 109 miljoen euro bij aan de wederopbouwinspanningen. Een substantieel bedrag hiervan is gecommitteerd aan het *Multi-Donor Fund for Aceh and Nias*, waaruit grootschalige wederopbouwprogramma's worden gefinancierd. Daarnaast worden tevens projecten zoals het ontwikkelen van een strategie voor kustverdediging gefinancierd, alsmede de reconstructie van de Makahayati haven in de buurt van Banda Atjeh door een consortium van Nederlandse bedrijven. Daarnaast heeft het Nederlandse volk nog eens ruim 200 miljoen euro bijeen gebracht in het kader van de tsunami-ramp, waarvan inmiddels 68 miljoen euro is toegewezen aan Indonesië.

De tsunami gaf een nieuwe impuls aan het vredesproces in Atjeh. Op 15 augustus 2005 werd onder Finse bemiddeling een vredesakkoord gesloten tussen de Indonesische regering en de GAM. Mede door Nederlandse inzet, heeft de EU de Aceh Monitoring Mission (AMM) opgezet bestaande uit 130 waarnemers uit EU-lidstaten, Zwitserland en Noorwegen en 96 waarnemers uit ASEAN-landen (Singapore, Maleisië, Thailand, Brunei en de Filipijnen) die toeziet op de implementatie van het akkoord. Eind december 2005 werd de ontwapening van de onafhankelijkheidsbeweging GAM afgerond, werd de militaire tak van GAM ontbonden en trokken de laatste eenheden van het Indonesische leger (TNI) zich

terug. Het volgende ijkpunt voor het vredesproces zijn de lokale verkiezingen in Atjeh die medio 2006 verwacht worden.

De succesvolle ontwapening van GAM en terugtrekking van de boventallige troepen en politie-eenheden uit Atjeh waren mijlpalen in het vredesproces. Met het behalen van het volgende ijkpunt, de lokale verkiezingen van medio 2006, is het proces echter nog niet voltooid. Voor duurzame vrede in dit oude conflictgebied zal een volledige reïntegratie van GAM-leden noodzakelijk zijn. Voorts dient het vertrouwen in de Indonesische overheid te worden hersteld, om te beginnen met de Indonesische veiligheidseenheden. Nederland draagt hieraan bij door programma's te steunen van multilaterale organisaties voor reïntegratie en politietrainingen op het gebied van burgerrechten voor de lokale politie.

3.6 Papoea

Het aangekondigde voornemen van de Indonesische president Yudhoyono om in navolging van Atjeh ook de situatie in Papoea te normaliseren is een belangrijke stap voorwaarts. De belangrijkste voorwaarde is een effectieve implementatie van de Speciale Autonomiewet (SAL). De Nederlandse regering en de EU hebben het belang van een goede implementatie van deze wet regelmatig en herhaaldelijk aan de Indonesische regering kenbaar gemaakt. In december 2004 heeft president Yudhoyono een presidentieel besluit uitgevaardigd betreffende de instelling van het Papoea Volkscongres (Majelis Rakyat Papua, MRP). Met de oprichting van deze MRP op 31 oktober 2005 lijkt het Indonesische Papoea-beleid in beweging te zijn gekomen. De instelling van de MRP is van grote waarde bij het implementatieproces.

Het besluit van de regering de reeds lang voorgenomen opdeling van de provincie in de provincies Papoea en West Irian Jaya voort te zetten en voor beide provincies verkiezingen uit te schrijven op 11 en 12 maart 2006 is zowel door de MRP, het regionale parlement van Papoea (DPRP) als de diverse gouverneurskandidaten van de provincie Papoea bekritiseerd. Dit besluit heeft de politieke dialoog tussen de regering en de MRP op dit moment nagenoeg stilgezet.

Nederland ondersteunt sinds 2000 activiteiten op het gebied van goed bestuur in Papoea via het Partnership for Governance Reform. Daarnaast financiert Nederland via de Wereldbank activiteiten gericht op rurale infrastructuur en capaciteitsversterking en wordt via UNICEF bijgedragen aan programma's gericht op hiv/aids-bestrijding en zorg voor jongeren.

Na het succesvolle vredesproces in Atjeh is voor de regering Yudhoyono Papoea een volgende uitdaging op het gebied van het vreedzaam oplossen van lokale conflicten, het garanderen van de burger- en politieke alsook sociaal-economische rechten, en de bevordering van politieke stabiliteit en goed bestuur.

Tijdens zijn ontmoeting met premier Balkenende, begin april 2006, heeft president Yudhoyono aangegeven dat het Indonesische beleid ten aanzien van Papoea bestaat uit drie elementen. Dit zijn het komen tot een vreedzame oplossing middels politieke dialoog, verbetering van de rechtszekerheid en eerbiediging van de

mensenrechten en meer welzijn voor de Papoea's. Buitenlandse steun zou zich met name op het laatste element kunnen richten. De Nederlandse regering ziet dit als een voldoende basis om het Nederlandse beleid terzake in goed overleg met Indonesië verder te ontwikkelen. Nederland zal zijn steun aan Papoea via multilaterale kanalen maar ook via samenwerking met ngo's voortzetten met programma's gericht op thema's zoals *community development* en hiv/aids-preventie. Een belangrijk onderdeel hiervan is de versterking van het maatschappelijk middenveld in Papoea, waaronder ondersteuning van de rol van de kerken bij het verlenen van diensten als onderwijs en gezondheidszorg. Ook zal er gewerkt worden aan het verbeteren van de kwaliteit van het lokale bestuur in Papoea, noodzakelijk om de grote hoeveelheden extra overheidsmiddelen die voor Papoea zijn bestemd goed te kunnen besteden. Het voornemen is om jaarlijks in totaal meer dan 2 miljoen euro aan Papoea te besteden.

3.7 Molukken

Op de Molukken is de situatie vier jaar na de ondertekening van het Malino-II Akkoord in 2002 verder genormaliseerd. De geloofsgemeenschappen onderhouden onderling en met de lokale autoriteiten een constructieve dialoog. Bovendien is het dagelijkse leven na het conflict goed op gang gekomen. Het verzoeningsproces tussen de christen- en moslingemeenschappen op Ambon verloopt stap voor stap positief. De situatie blijft echter fragiel en vraagt om een duurzame oplossing en bijdrage. Een belangrijk aandachtspunt is het grote aantal ontheemden en het capaciteitsgebrek in de juridische sector. Nederland heeft in het verleden met diverse programma's, met name die van UNDP, bijgedragen aan de wederopbouw van de Molukken en zal dat de komende jaren blijven doen.

De Nederlandse regering zal voor de Molukken de komende jaren inzetten op versterking van de lokale bestuurscapaciteit, alsmede capaciteitsopbouw van het maatschappelijk middenveld, in het bijzonder op het gebied van interreligieuze dialoog. Tevens zal er aandacht blijven voor de sociaal-economische aspecten van het wederopbouwproces.

Op de Molukken is een toenemend tekort aan water. Rivieren zijn relatief kort en het tekort wordt op relatief grote schaal versterkt door de verdergaande ontbossing. De Waterleiding Maatschappij Drenthe (WMD) voert sinds 1996 een stedelijk drinkwaterprogramma uit op Ambon en is sinds 2005 ook actief in andere steden op de Molukken (Ternate en Masohi). Dit programma wordt uitgevoerd in het kader van een *Public Private Partnership* (PPP, zie hoofdstukken 4 en 5) en wordt medegefinancierd met OS-gelden. Overwogen wordt om in 2007 extra gelden beschikbaar te stellen voor noodzakelijke investeringen in het drinkwaterbedrijf van Ambon. Reeds in 2006 zal via lopende programma's extra aandacht worden gegeven aan de voorziening van drinkwater en sanitatie op het platteland van de Molukken.

3.8 Sulawesi

Evenals op de Molukken heeft in Centraal Sulawesi (met name in Poso en Palu) een etnisch en religieus conflict gewoed. Door incidenten in de afgelopen

maanden blijft de situatie in dit deel van het eiland zeer fragiel. Een samenspel van etnische, religieuze en andere factoren die elkaar beïnvloeden en die door betrokken groepen ten behoeve van een eigen agenda kunnen worden gemanipuleerd, blijft een bedreiging vormen voor deze situatie. De Nederlandse regering vraagt aandacht voor vreedzame oplossingen van de conflicten en specifiek ook met betrekking tot de voortdurende gewelddadigheden in Centraal Sulawesi. De Indonesische overheid onderstreept algemeen het grote belang van religieuze tolerantie en verdraagzaamheid en veroordeelt het gebruik van geweld. Het instellen van onafhankelijke onderzoekscommissies naar regionale etnisch/religieuze conflicten is een zaak van de Indonesische samenleving zelf waar Nederland geen directe rol in ziet.

3.9 Goed bestuur, corruptiebestrijding en rechtsstaat

President Yudhoyono heeft bij zijn aantreden de bestrijding van corruptie aangekondigd als één van de zwaartepunten van zijn beleid. Bij de aanpak hiervan is de voorbeeldfunctie van regerings- en overheidsfunctionarissen van cruciaal belang. De bestrijding van corruptie zal van grote en directe invloed zijn op een adequate en efficiënte levering van publieke diensten en zal duurzame ontwikkeling ten goede komen. De verkiezingsbelofte van president Yudhoyono om schoon schip te maken met wijdvertakte corruptiepraktijken krijgt serieus profiel. De ingestelde *Corruption Eradication Commission* (KPK) heeft in 2005 een flink aantal zichtbare gevallen voor het gerecht gebracht. President Yudhoyono heeft onlangs het groene licht gegeven voor uitwerking van een ambitieus plan van de KPK en het Partnership for Governance Reform, dat is gericht op fundamentele hervormingen binnen het bestuurlijk apparaat. Een effectieve uitvoering van dit plan alsmede de bestrijding van corruptie op grote schaal, zal de geloofwaardigheid en het publieke vertrouwen in het beleid van de regering Yudhoyono naar verwachting verder versterken. Tegelijkertijd dient vastgesteld te worden dat het uitroeien van de endemische corruptie een proces is van lange adem.

Via een *Trustfund* bij de Wereldbank levert Nederland een bijdrage aan de verbetering van goed bestuur in brede zin, waaronder *public management reform* en corruptiebestrijding. Daarnaast draagt Nederland bij aan de programma's van het al eerder genoemde Partnership for Governance Reform, dat een belangrijke maatschappelijke spilfunctie vormt bij de lobby en implementatie van bestuurlijke hervormingen, waaronder corruptiebestrijding, hervormingen in de veiligheidssector en versterking van de rechtsstaat.

Duurzame economische groei wordt belemmerd door een zwak openbaar bestuur. Indonesië heeft in een relatief korte periode een transitie doorgemaakt van een in hoge mate gecentraliseerd systeem naar een systeem waarin het merendeel van de taken en verantwoordelijkheden aan lagere bestuurlijke niveaus zijn gedelegeerd. Slechts op een beperkt aantal beleidsterreinen zoals buitenlandse politiek, defensie, veiligheid en religie heeft de centrale overheid nog het primaat. De voortgang in het decentralisatieproces is indrukwekkend maar duidelijk is dat er nog een flink aantal uitdagingen voor de boeg ligt op het gebied van capaciteitsopbouw, *civil service reform* en fiscale decentralisatie. De Indonesische

overheid is zich overigens wel bewust van de noodzaak om bestaande instituties, zowel op nationaal als op lokaal niveau te versterken door investeringen in capaciteit, training en scholing. Via een programma bij de Asian Development Bank (ADB) draagt Nederland bij aan het versterken van de capaciteit van districtsoverheden.

De afgelopen jaren heeft Nederland substantieel bijgedragen aan hervormingen van de rechterlijke macht en de justitiële sector in het algemeen. Momenteel is een nieuw programma in voorbereiding, waarbij de aandacht in het bijzonder uitgaat naar de professionalisering van instituties binnen de justitiesector en het vergroten van hun effectiviteit en *accountability*. Waar relevant zullen Nederlandse instituties met ervaring en expertise op het gebied van de versterking van de rechtsstaat worden betrokken bij de uitvoering van het programma. Een versterking van de Rekenkamer moet zorgen voor een beter toegepaste budgetfunctie van de overheid.

Verdieping van de democratie via ondersteuning van de verschillende parlementen op zowel nationaal als lokaal niveau moet de effectiviteit van deze instanties vergroten en het vertrouwen van de bevolking zien te winnen. Nederland zal hier de komende jaren een bijdrage aan leveren.

De democratische controle van de overheid is niet alleen gebaat bij een goed functionerend parlement, maar ook bij een krachtig maatschappelijk middenveld. Op beide terreinen is behoefte aan versterking en daadkracht om het democratiseringsproces verder wortel te laten schieten.

4 Bevordering van het investeringsklimaat

Kort na de verkiezingen heeft president Yudhoyono verklaard de Millenniumontwikkelingsdoelstellingen (MDG's) in 2015 te willen halen via een strategie van 'pro-groei', 'pro-werkgelegenheid' en 'pro-poor'. Volgens het Human Development Report 2005 van UNDP leeft 52,4 procent van de bevolking van 2 dollar per dag en 7,5 procent van minder dan 1 dollar per dag. Indonesië hanteert voor zijn beleid een eigen armoedegrens die tussen deze twee standaarden in ligt: 37 miljoen of wel 16% van de bevolking zit thans onder deze grens. Het streven is dit in 2009 terug te hebben gebracht naar nog slechts 8 procent van de bevolking. De regering van president Yudhoyono heeft het bestrijden van armoede hoog in het vaandel en probeert dit voornamelijk te realiseren via hogere economische groei, die voornamelijk gerealiseerd moet worden door het aantrekken van nieuwe investeringen. Daarom heeft de regering verbetering van het investeringsklimaat en de infrastructuur tot speerpunt van haar beleid heeft gemaakt.

4.1 Investeringsklimaat

Buitenlandse investeringen in Indonesië blijven tot op heden sterk achter bij sterk groeiende economieën in de regio. Potentiële investeerders stuiten op tal van belemmeringen zoals een zwak openbaar bestuur en overmatige bureaucratie, gebrekkige infrastructuur en het ontbreken van wet- en regelgeving. Op deze

punten is verbetering nodig om bedrijven uit binnen- en buitenland te stimuleren tot investeren. Extra investeringen zijn nodig om de economie voldoende te laten groeien. Bij een groei van meer dan 6% begint de werkloosheid (en daarmee de armoede) pas echt te dalen. De Indonesische regering maakt inmiddels serieus werk van het wegnemen van deze belemmeringen en Nederland is voornemens op de terreinen openbaar bestuur en wet- en regelgeving verdere ondersteuning aan te bieden. Op infrastructuur wordt in hoofdstuk 4.3 apart ingegaan.

Wat doet de Indonesische regering zelf? In maart 2006 heeft de regering een uitgebreid pakket maatregelen aangekondigd en een nieuwe investeringswet ingediend bij het parlement. De maatregelen moeten helpen om de tijd die nodig is voor het starten van een bedrijf terug te dringen van 151 naar 30 dagen. De nieuwe wet bevat niet alleen belangrijke maatregelen op het gebied van verbeterde lokale regelgeving, maar moet vooral ook helpen nieuwe buitenlandse investeringen aan te trekken. De wet bevat daartoe maatregelen waardoor onder meer buitenlandse en binnenlandse investeerders gelijkgeschakeld worden, nationalisering wordt beschermd en vrije repatriëring van kapitaal wordt vastgelegd. Ook werkt de regering aan maatregelen gericht op noodzakelijk geachte flexibilisering van arbeid.

Nederland wil op verschillende manieren en niveaus samenwerken aan de verbetering van het investeringsklimaat en daarbij tevens een nieuwe generatie Nederlandse bedrijven interesseren voor het zakendoen met Indonesië. Hierbij wordt al concreet gesproken over de volgende onderwerpen:

- versterking van douane en belastingdienst;
- vergroting van expertise administratieve lastenverlichting;
- het terugdringen van corruptie;
- beschikbaarstelling van expertise voor verdere hervorming financiële sector;
- samenwerking tussen werkgeversorganisaties;
- samenwerking tussen werknemersorganisaties;
- vergroten expertise publiek-private financieringsvormen voor grote infrastructurele projecten;
- aansluiten van beroepsonderwijs op arbeidsmarkt;
- versterken van capaciteit op het gebied van handelspolitiek (WTO en EU regelgeving).

Een belangrijk aandachtspunt is hierbij dat de naleving en daadwerkelijke implementatie van de fundamentele arbeidsnormen met betrekking tot kinderarbeid, dwangarbeid, vakbondsvrijheid en discriminatie in werk en beroep tot de spelregels van de internationale economische betrekkingen hoort. Concurrentie op deze minimum ILO-normen is schadelijk voor het *level playing field*.

Nederland steunt de beleidsontwikkeling van verschillende Indonesische ministeries intensief via het *trust fund* dat bij de Wereldbank in Jakarta is ondergebracht. Nederland draagt ook bij aan een nieuwe zesmaandelijks peiling onder bedrijven en instellingen, die nagaat of genomen maatregelen daadwerkelijk leiden tot een beter investeringsklimaat.

Met het *Netherlands Financial Sector Development Exchange* (NFX), een samenwerkingsverband tussen Nederlandse banken en de Nederlandse overheid, wordt momenteel gekeken naar mogelijkheden om de Indonesische financiële sector op een aantal punten nog verder te versterken, waarbij Nederlandse banken hun expertise beschikbaar zullen stellen.

Tussen DECP (publiek-privaat partnerschap van de centrale werkgeversorganisaties in Nederland en het ministerie van Buitenlandse Zaken) enerzijds en de Indonesische werkgeversvereniging APINDO en de Indonesische Kamer van Koophandel KADIN anderzijds is een overeenkomst gesloten gericht op overlegstructuren tussen werkgevers en werknemers. Doelstelling is ook hier het leveren van een bijdrage aan duurzame economische groei. Ook vanuit het vakbondsmedefinancieringsprogramma wordt met enkele Indonesische organisaties samengewerkt.

4.2 Bilaterale economische relatie

De economische samenwerking tussen Nederland en Indonesië verloopt goed. De Nederlandse handels- en investeringsrelatie met Indonesië is de laatste drie decennia sterk gegroeid. Een belangrijke basis voor deze relatie is gelegd in 1968 door ondertekening van het Economisch Samenwerkingsakkoord (Gemengde Commissie Nederland-Indonesië).

De Nederlandse regering streeft ernaar de solide economische betrekkingen verder te verdiepen door het actief bevorderen van handel en investeringen. Hierbij kan Nederland als *gateway* naar Europa dienen en Indonesië als *gateway* naar Azië. Door middel van ministeriële bezoeken, Nederlandse bedrijvenmissies en informatiebijeenkomsten zal een nieuwe lichter Nederlandse bedrijven geïnteresseerd worden voor zakendoen met Indonesië. Daarbij stimuleert het bestaande bedrijfsleveninstrumentarium bedrijven om actief te zijn in Indonesië via haalbaarheidsstudies (PESP), Programma Samenwerking Opkomende Markten (PSOM), Innovatiesubsidie Samenwerkingsprojecten met Opkomende Markten (ISOM) en de exportkredietverzekering (EKV). In het kader van het bevorderen van Maatschappelijk Verantwoord Ondernemen (MVO) wordt door de Indonesisch-Nederlandse Kamer van Koophandel met Nederlandse steun informatie verschaft aan het Indonesische exportgerichte bedrijfsleven betreffende steeds strenger wordende MVO-eisen van de Europese markt. Bij het actief bevorderen van handel en investeringen dienen tevens op geïntegreerde wijze de mogelijke positieve effecten van bedrijfslevenprogramma's op mensenrechten en goed bestuur voor ogen te worden gehouden.

Met een toenemend aantal Nederlandse bedrijven die actief zijn in Indonesië stijgt ook de verantwoordelijkheid vanuit Nederland voor de manier waarop hun activiteiten worden ingericht. De OESO-richtlijnen voor multinationale ondernemingen, de ILO-Verklaring inzake Fundamentele Arbeidsnormen en Rechten op het Werk en het VN Global Compact vormen daarbij het uitgangspunt. Behandeling van personeel, omgaan met de lokale *stakeholders* van de bedrijven

in kwestie, de milieuproblematiek, handhaving van arbeidswetgeving en met name de naleving van de ILO fundamentele arbeidsnormen zijn hierbij belangrijke thema's.

De noodzakelijk geachte grootscheepse investeringen in de infrastructuur en de Indonesische interesse om daarbij buitenlandse investeerders aan te trekken bieden ook mogelijkheden voor investeringen door het Nederlandse bedrijfsleven, bijvoorbeeld op het gebied van havenontwikkeling, scheepsbouw, (weg-, spoor- en lucht-) transport, energie (exploitatie en energiebesparende methoden), agribusiness, milieu en water (aanpakken van probleem van overstromingen en voorziening van schoon drinkwater). Indonesië schenkt bovendien veel aandacht aan het beschermen van de territoriale (200-mijlszone) wateren teneinde smokkel, illegale visserij, illegale zandwinning, piraterij en terrorisme tegen te gaan, waarvoor uitbreiding van de vloot nodig is. Bij infrastructurele investeringen kan het ORET-programma ondersteunend werken. Ook hier dient op geïntegreerde wijze aandacht te bestaan voor uitgangspunten van goed bestuur, zoals inspraak, participatie, non-discriminatie, compensatie en rechtstoegang.

4.3 Nederlands bedrijfsleven in Indonesië

Er zijn naar schatting 2700 Nederlandse bedrijven actief in Indonesië, waarvan het merendeel (2000) importeurs betreft. Het gaat daarbij veelal om bedrijven die al langer dan 5 jaar actief zijn in Indonesië (1900 van de 2700). Verder zijn er zo'n 100 Nederlandse bedrijven in Indonesië gevestigd. Het zwaartepunt qua activiteiten ligt bij de landbouw, verwerkende industrie en groothandel.

In het kader van de Dutch Trade Board vindt er overleg plaats over Indonesië met bedrijven (zowel investeerders als exporteurs), Kamers van Koophandel, de financiële sector, de werkgeversorganisaties en de bilaterale kamer INA (Indonesian Netherlands Association). De Nederlandse private sector beschouwt Indonesië als een belangrijke markt (mede vanwege grote bevolking en rijkdom aan grondstoffen, veel mogelijkheden en nog onontgonnen). De verwachting is dat Indonesië zal worden meegenomen in het kielzog van India en China. Er heerst gematigd optimisme over de voorgenomen hervormingen. De door de private sector geconstateerde knelpunten hangen sterk samen met de overheid (importbeperkingen, grondeigendom, corruptie, rechtszekerheid, bureaucratie, en gebrek aan transparantie). De Nederlandse private sector acht het van belang dat de intensivering in de regionale context geplaatst wordt: Nederland als onderdeel van de EU en Indonesië als onderdeel van Azië.

De Indonesische overheid hecht grote waarde aan de ontwikkeling van de private sector. Het Nederlandse bedrijfsleven levert een positieve bijdrage aan private sectorontwikkeling in Indonesië door technologie-overdracht, kennisoverdracht en het creëren van werkgelegenheid. Het Nederlandse bedrijfsleven staat positief tegenover de uitwerking van het bestaande bedrijfsleveninstrumentarium. Voor het volgelopen landenplafond voor exportkredietverzekering (EKV) wordt actief gezocht naar ruimte, onder andere door het swappen van risico's met andere kredietverzekeraars.

4.4 Infrastructuur

Een belangrijk economisch obstakel is de verouderde infrastructuur. Door de economische en monetaire crisis van eind jaren negentig heeft de overheid onvoldoende kunnen investeren in het op niveau houden van de infrastructuur. Doordat Indonesië niet meer aantrekkelijk was voor buitenlandse investeerders vielen ook de buitenlandse investeringen in infrastructuur weg. Indonesië zal daarom een inhaalslag moeten maken en wil de komende vijf jaar zwaar investeren in de verbetering van wegen, havens, energie, telecommunicatie en waterwerken. Hiertoe zal de regering zelf meer middelen vrij maken voor infrastructuur en wil zij ook investeerders makkelijker maken. Indonesië hoopt met name bedrijven aan te trekken die in samenwerking met de bankensector projecten zelf kunnen financieren en uit de opbrengsten hun investeringen kunnen terugverdienen. Eind februari 2006 heeft de regering een uitgebreid pakket beleidsmaatregelen aangekondigd alsmede een lijst van prioritaire projecten gepubliceerd, waarvoor zij investeerders zoekt. De samenwerking met het Nederlandse bedrijfsleven zal verder worden geïntensiveerd om te komen tot een uitbreiding van mogelijkheden voor participatie aan grote infrastructurele projecten in Indonesië. Recentelijk is door de Wereldbank een lening verstrekt van 400 miljoen US dollar gericht op het versterken van de macro-economische stabiliteit, de kredietwaardigheid, het investeringsklimaat en het *public financial management*.

Nederland is voornemens via samenwerking met de ADB private investeringen in urbane infrastructuur aan te moedigen. Daarnaast is Nederland al zeer actief in de watersector (zie hoofdstuk 6) en wordt de samenwerking op het gebied van energie geïntensiveerd. Deze samenwerking richt zich op beleidsondersteuning alsook capaciteitsopbouw. Duurzame ontwikkeling op het gebied van energie staat hierbij centraal.

Ook wordt in Indonesië gezocht naar mogelijkheden om uitvoering te geven aan de doelstelling van de minister voor Ontwikkelingssamenwerking om in 2015 wereldwijd tenminste 10 miljoen armen toegang tot moderne energiediensten aan te bieden. Hierover werd de Tweede Kamer geïnformeerd (TK 2005-2006, 30 196, nr. 5).

4.5 Publiek-private samenwerking

Binnen de samenwerkingsrelatie tussen Nederland en Indonesië zijn publiek-private partnerschappen (PPP's) van groot belang door hun bijdrage aan duurzame ontwikkeling. De samenwerking met Nederland draagt bij aan de bevordering van zelfredzaamheid van Indonesië om de rurale economie en voedselvoorziening te versterken en dragen bij aan behoud van milie u en biodiversiteit. De betrokkenheid van het bedrijfsleven accentueert de mogelijkheden van het investeringsklimaat in Indonesië. Via samenwerkingsvormen op het gebied van landbouw en rurale ontwikkeling zijn partnerschappen gevormd ter vergroting van markttoegang van garnalen en palmolie, groenten en fruit en de drinkwatervoorziening.

Een nieuw partnerschap wordt opgezet om de bestaande samenwerking bij bestrijding van het gevaarlijke hoog pathogene vogelgriepvirus H5N1 te intensiveren. Op verzoek van de Indonesische overheid gaan beide landen belangrijke knelpunten aanpakken die een doeltreffende bestrijding van de vogelpest in de weg staan. Dit initiatief voorziet in een uitwisseling van kennis, vergroting van onderzoekscapaciteit en publiek-private samenwerking bij het verbeteren van de vogelgriepdiagnostiek en de uitbreiding van de lokale productiecapaciteit van goedkope vaccins.

Een krachtige impuls aan de ontwikkeling van de veterinaire infrastructuur is noodzakelijk om Indonesische overheden en het bedrijfsleven in staat te stellen effectieve bestrijdingsstrategieën uit te voeren. Implementatie hiervan vindt plaats in een besmette regio in West-Java (Sukabumi). Deze overdracht maakt het mogelijk om de effectiviteit van de Indonesische vaccins aanzienlijk te vergroten en grootschalige ruiming van pluimvee te voorkomen. Hierdoor wordt de positie van de rurale bevolking versterkt en grote humane gezondheidsrisico's verder ingeperkt.

Op verzoek van de Indonesische overheid gaat Nederland de bestrijdingscapaciteit van het gevaarlijke hoogpathogene vogelgriepvirus H5N1 in Indonesië verder versterken. Dit initiatief voorziet in een uitwisseling van kennis en publiek-private samenwerking bij het verbeteren van vogelgriepdiagnostiek en vaccinatie van pluimvee door een tot nu toe ontbrekend markervaccin. Daarnaast is een krachtige impuls aan de ontwikkeling van de veterinaire infrastructuur noodzakelijk om Indonesische overheden en het bedrijfsleven in staat te stellen effectieve bestrijdingsstrategieën uit te voeren. Deze overdracht van kennis en technologie wordt vormgegeven door het Ministerie van Landbouw, Natuurbeheer en Voedselkwaliteit in samenwerking met Nederlandse ontwikkelingssamenwerking met een totale bijdrage van 8,9 miljoen euro over de periode 2006 tot 2009. Deze ontwikkeling maakt het mogelijk om de effectiviteit van de Indonesische vaccins aanzienlijk te vergroten en grootschalige ruiming van pluimvee te voorkomen. Hierdoor wordt de positie van de rurale bevolking versterkt en grote humane gezondheidsrisico's verder ingeperkt.

Sinds 2005 wordt uitvoering gegeven aan het WSSD-partnerschap *Market Access Palm Oil*. Binnen dit partnerschap zijn in november 2005 door de Internationale *Round Table on Sustainable Palm Oil* internationale principes en criteria voor duurzame palmolie overeengekomen. Binnen het partnerschap voor garnalen levert capaciteitsopbouw voor duurzame garnalenteelt een belangrijke bijdrage aan duurzame produktiemethoden en duurzamere ketens. Deze partnerschappen vormen een belangrijke bijdrage aan duurzame ontwikkeling en armoedebestrijding door expertise- en informatie-uitwisseling, training, onderzoek, dialoog en sectorbrede samenwerking waarbij overheden, bedrijfsleven en maatschappelijke organisaties samenwerken.

Nederland ondersteunt daarnaast publiek-private samenwerking in de drinkwatersector via programma's van het Water Fund Indonesia en van de Waterleidingmaatschappij Drenthe. Beide programma's hebben als doel om de toegang tot drinkwater en sanitatie duurzamer te maken. Het Nederlandse model,

waarbij de drinkwaterbedrijven als private investering opereren, terwijl de aandelen in bezit zijn van de publieke sector, lijken voor de Indonesische overheid en samenleving een aanvaardbare versie van privatisering in de watersector.

Nederland neemt samen met Cordaid en Agriterra deel aan het *Horticulture Partnership Support Program* (HPSP). Dit programma beoogt de inkomenspositie van boeren in de tuinbouw te verbeteren door partnerschappen tussen kleine boeren en private ondernemingen in deze sector te bevorderen. HPSP steunt initiatieven die bijvoorbeeld capaciteitsopbouw, kennis en expertise, verbeteringen op het gebied van produktiemethoden of marketing stimuleren.

4.6 Onderwijs, cultuur en wetenschap

Op het gebied van basisonderwijs draagt Nederland bij aan beleidsontwikkeling en implementatie van het Strategisch Plan 2005-2009 voor de sector. Prioritaire pijlers van het Indonesische onderwijsbeleid zijn: a) alle leerplichtige kinderen (7-15 jaar) maken 9 jaar basisonderwijs af dat voldoet aan de nationale kwaliteitsstandaard; b) decentraal, transparant en efficiënt beheer van het onderwijs; en c) verbetering van doorstroommogelijkheden na het basisonderwijs middels verbreding en versterking van het algemeen secundair en van het technisch en beroepsvoorbereidend onderwijs. Dit strategisch beleidskader beoogt de MDG's voor onderwijs versneld te realiseren, voorziet in een substantiële toename van de eigen investeringen in het onderwijs en spoort met het Nederlandse OS-beleid voor basisonderwijs.

Nederland zet de komende jaren in op aanzienlijke intensivering van steun aan basisonderwijs en uitbreiding van steun naar beroeps- en technisch onderwijs. De Nederlandse OS-steun beoogt aanvullend te zijn op lopende initiatieven en activiteiten die aansluiten op de Indonesische beleidsprioriteiten. De focus omvat nauwere universitaire samenwerking op specifieke onderzoeksgebieden, activiteiten die erop gericht zijn het technisch en beroepsonderwijs beter te laten aansluiten op de behoeften van de arbeidsmarkt en versterking van de institutionele capaciteit van het hoger onderwijs. De komende jaren zal de jaarlijkse kasraming voor basisonderwijs toenemen van 12 miljoen euro in 2006 naar bijna 50 miljoen euro in 2009. Daartoe worden thans onderstaande kernprogramma's voorbereid samen met de Indonesische overheid, VN-organisaties, internationale financieringsinstellingen en bilaterale ontwikkelingsorganisaties.

In Oost-Indonesië wordt vanaf 2006 het lopende *District Basic Education Programme* via de ADB uitgebreid naar 7 nieuwe districten dankzij additionele Nederlandse financiering van 24 miljoen euro. Via de Wereldbank wordt de komende jaren voor ongeveer 100 miljoen euro geïnvesteerd in voorschools onderwijs, de opleiding en certificering van leerkrachten van het basisonderwijs en het verbeteren van toegang tot onderwijs voor marginale groepen/regio's. Met de International Labour Organisation (ILO) wordt een programma voorbereid van ongeveer 20 miljoen euro op het gebied van beroepsonderwijs en –training voorschoolse en buitenschoolse jongeren. Met UNICEF wordt vanaf medio 2006 het programma voortgezet en uitgebreid op het gebied van *Life Skills Education*

voor hiv/aids-preventie en zorg in Papoea met een voorlopig budget van 3,7 miljoen euro.

In OS-kader wordt ook ingezet op intensivering van uitwisseling en samenwerking op het gebied van onderwijs en wetenschap tussen Nederlandse en Indonesische onderwijs- en onderzoeksinstituten. Het speciaal voor Indonesië in het leven geroepen en door het Netherlands Education Centre (NEC) in Jakarta beheerde beurzenprogramma STUNED, met een jaarlijks budget van ruim 4 miljoen euro, wordt gecontinueerd en mogelijk uitgebreid met extra financiële middelen. In het kader van het door de NUFFIC beheerde programma “Institutionele Versterking van Post-secondair Onderwijs” is in 2005 een viertal additionele project-initiatieven in behandeling genomen, waaronder steun aan de door de tsunami zwaar getroffen universiteit van Atjeh. Er wordt extra budget ingezet vanaf 2007 voor verdere uitbreiding van het NPT-programma Indonesië. Bijzondere aandacht wordt eveneens gegeven aan ondersteuning van islamistische instellingen voor hoger onderwijs waarvoor een nieuw en breed samenwerkingsprogramma is opgezet dat in de tweede helft van 2006 operationeel wordt.

Voorts zal het ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap samenwerken met de Indonesische autoriteiten om de bibliotheek in Atjeh, die door de tsunami werd verwoest, te digitaliseren. Bij deze samenwerking zijn van Nederlandse zijde de Koninklijke Bibliotheek en het Koninklijk Instituut voor Taal-, Land en Volkenkunde betrokken. Daarnaast zal met Indonesië worden gewerkt aan de verdere ontwikkeling van de Bosscha Sterrenwacht te Lembang. Verder wordt ingezet op een samenwerkingsverband inzake islam en wetenschap tussen universiteiten in Nederland, Indonesië en andere landen. Daarbij zullen ook de zogenaamde pesantren (islamitische kostscholen) worden betrokken opdat ook op dat onderwijsniveau aandacht wordt besteed aan de internationale dialoog rond de islam. Waar nodig kan Nederland de pesantren helpen bij de opbouw van een kwalitatief goed curriculum.

Het aantrekken van toptalent naar Nederland is een belangrijke doelstelling, ook voor de ontwikkeling van de Nederlandse kenniseconomie. Daarom bestaan er naast de OS-gerelateerde initiatieven ook andere vormen van onderwijs- en onderzoekscontacten met Indonesië. Een substantiële groep Indonesiërs blijkt jaarlijks ervoor te kiezen een studie in Nederland te willen doen, bijvoorbeeld met een kennisbeurs. De onderzoekssamenwerking zal worden geïntensiveerd. De mogelijkheden liggen met name op kwaliteitsverbetering en technologische benutting van het onderzoek. Daarbij speelt dat onderzoekssamenwerking meer nadrukkelijk ook in een Europees (financierings)kader zal worden geplaatst. In samenwerking met Indonesië streeft Nederland ernaar beroepsonderwijs, hoger onderwijs, onderzoek en technologie met elkaar te verbinden. In dat kader is het streven met Indonesië te komen tot een vierpartijen MoU voor die onderwerpen.

In relatie tot het intensiveren van het Internationaal Cultuurbeleid (ICB) zullen Indonesië en Nederland verder profiel geven aan samenwerking op de terreinen van kunst, theater, museale samenwerking en het ondersteunen van programma's gericht op het behoud van het gemeenschappelijk erfgoed. Deze culturele samenwerking zal worden vastgelegd in een MoU. In de nieuwe formulering van

het ICB, dat in mei 2006 aan de Kamer is aangeboden, kan daarbij meer dan voorheen sturend en strategisch worden ingezet op bepaalde culturele velden of projecten. In beide landen bestaat grote belangstelling voor het gemeenschappelijke erfgoed. De uitwerking van samenwerking zal zich richten op gebouwd erfgoed, archieven en het immateriële erfgoed waarbij versterking van de culturele identiteit van groot belang is. Hierbij is het essentieel om een duidelijke spin-off te creëren naar andere sectoren (bijvoorbeeld werkgelegenheid, toerisme, ruimtelijke ordening). De garantie van duurzaamheid is hierbij een belangrijke dimensie. Het Erasmushuis zal een belangrijke functie blijven houden in het voor het voetlicht brengen van Nederlandse en Indonesische kunst.

5 Bescherming milieu en biodiversiteit

5.1 Verbetering van water en sanitatie

De Nederlandse regering heeft in het kader van de MDG's op zich genomen om wereldwijd 50 miljoen mensen duurzaam toegang te verlenen tot veilig drinkwater en sanitaire voorzieningen. Ook in partnerland Indonesië zal hier aan worden bijgedragen. Hierbij moet de participatie van de private sector gezien worden als belangrijke motor voor betere drinkwater- en sanitatievoorzieningen. Daarnaast ondersteunt Nederland Indonesië bij het verbeteren van het waterbeheer. Sinds 2001 is Nederland actief in de watersector via programma's gericht op integraal waterbeheer, irrigatie, verbeteren van duurzame toegang tot veilig drinkwater en sanitatie (mede in Atjeh), publiek-private samenwerking, onder andere via het ondersteunen van hervormingen, capaciteitsopbouw en institutionele ontwikkeling. In totaal is hiervoor voor de periode 2001-2011 een bedrag van 97 miljoen euro reeds verplicht door de Nederlandse overheid, waarvan 66 miljoen euro via het bilaterale OS-programma.

Nederland draagt bij aan programma's die door de Indonesische overheid zijn geformuleerd en die worden gefinancierd door de Wereldbank en de ADB. Verder ondersteunt Nederland PPP's op het gebied van drinkwater en sanitatie en draagt het bij aan capaciteitsopbouw, bijvoorbeeld via de NUFFIC. De activiteiten op het gebied van waterbeheer beogen het maatschappelijk middenveld, de lokale bevolking en de lagere overheden beter te betrekken bij het waterbeheer. Verhoogde betrokkenheid van alle actoren leidt tot beter waterbeheer, het voorkomen en/of verminderen van conflicten, het bestrijden van overstromingen en het verbeteren van de toegang tot water op middellange termijn. Er is veel aandacht voor capaciteitsopbouw en institutionele ontwikkeling. Verdere bijdrage aan de outputdoelstelling in 2006 is voorzien, waarbij de aandacht uitgaat naar de Molukken. Nederland financiert de aanleg van rurale voorziening van drinkwater en sanitatie (via lopende programma's) en voorziet vanaf 2007 verdere ondersteuning van de stedelijke drinkwatervoorziening van Ambon (zie ook 3.7) Bij deze programma's zullen elementen van de mensenrechtenbenadering voor ogen worden gehouden en ook uitgangspunten als participatie en non-discriminatie worden gehanteerd.

In samenwerking met de Wereldbank ondersteunt Nederland het opstellen van een nationaal actieplan voor sanitatie. Momenteel is slechts 1 procent van de

bevolking via riolering aangesloten op afvalwaterzuivering. Om publiek-private investeringen in de watersector te bevorderen zal samen met de ADB een faciliteit voor publiek-private samenwerking in urbane infrastructuur worden ondersteund.

De Nederlandse expertise uit de watersector zal een belangrijker plaats worden gegeven in de samenwerking, door de inzet van de Nederlandse watersector te bundelen en aan te laten sluiten op de Indonesische uitvoeringspraktijk, waar mogelijk in publiek-private samenwerkingsverbanden. Hierbij staat de wens voorop om de behoeften van Indonesië te koppelen aan de kennis, kunde en ervaring van de Nederlandse watersector. Via het overheidsprogramma Partners voor Water wordt budget beschikbaar gesteld om de 'waterkennis' van de Nederlandse ministeries van V&W en VROM in te brengen en het bedrijfsleven daarbij te betrekken.

5.2 **Bescherming van milieu en biodiversiteit**

Indonesië beschikt over een zeer rijke biodiversiteit. Vooral de kustwateren en de regenwoudecosystemen op Kalimantan, Sumatra en Papoea behoren tot de meest diverse ter wereld.

Nederland ondersteunt in Kalimantan via diverse programma's het behoud van het tropisch regenwoud en duurzaam bosbeheer, bijvoorbeeld door het financieren van onderzoek naar de ecologie van tropisch regenwoud via Stichting Tropenbos en de internationale bosonderzoeksorganisatie CIFOR. Verder wordt sinds 2005 samengewerkt met het *Asia Forest Partnership* gericht op decentralisatie van beheer van bossen, het tegengaan van handel in illegaal hout en de conversie van regenwoud ten behoeve van palmolieplantages. Het partnerschap draagt mede bij aan het stimuleren van overleg met het bedrijfsleven, ngo's en overheid (*Roundtable on Sustainable Palm Oil*) over conversie van regenwoud ten behoeve van oliepalmpplantages en het opstellen van criteria voor duurzame productie. Uitgangspunten van de mensenrechtenbenadering zullen hierin ook worden meegenomen.

Op initiatief van de Tweede Kamer heeft Nederland 5 miljoen euro bijgedragen aan het beheer van veenbossen in specifieke gebieden van Kalimantan (*Central Kalimantan Peatlands Project*). Het in 2005 gestarte programma richt zich op preventie van bos- en veenbranden, die een grote bedreiging vormen voor het veenbossenecosysteem en grote hoeveelheden koolstof in de atmosfeer brengen.

Voorts wordt er samengewerkt tussen het ministerie van VROM en het Indonesische ministerie van Milieu (KLH) op het gebied van klimaatverandering. Nederland en Indonesië zijn partij bij de United Nations Framework Convention on Climate Change (UNFCCC) en het Kyoto Protocol van het UNFCCC. In dit kader identificeert VROM een deel van de Nederlandse verplichting tot emissiereductie in Indonesië, via het Clean Development Mechanism.

Nederland is voornemens een OS-programma op het gebied van milieu en biodiversiteit te formuleren. Met dit programma wil Nederland een leidende rol gaan spelen in het opzetten van een lange termijn multidonor

financieringsmechanisme voor behoud van bossen en biodiversiteit, in eerste instantie specifiek voor veenbossen. De basis hiervoor wordt gevormd door het veenbosamendement en het ASEAN *peatland initiative*. Nederland beoogt voorts een actieve rol te gaan spelen in het *Asia Forestry Partnership* en in het bosbouwoverleg van donoren. Ten behoeve van de totstandkoming van een EU-certificeringssysteem voor hout zal Nederland zich inzetten voor verdere verdieping en ondersteuning van EU-FLEGT programma. Ook zal de Nederlandse regering zich blijven inzetten voor krachtige internationale druk ten behoeve van het behoud van natuurgebieden.

6 Dialoog met en ondersteuning van de gematigde islam

Indonesië is het land met de grootste moslimbevolking ter wereld (88% van de in totaal 242 miljoen inwoners). Hoewel Indonesië een seculiere staat is, is het islamitische geloof van invloed op talloze domeinen van de samenleving en is de rol van de islam de afgelopen jaren meer zichtbaar geworden. Indonesië staat daarmee voor twee met elkaar verbonden uitdagingen, te weten het voortgaande proces van democratisering en het voortgaande proces van islamisering.

Religie, en dan voornamelijk de islam, en politiek zullen nauw verweven blijven. Geweld als gevolg van conflicten tussen de verschillende religieuze stromingen komt ook in Indonesië voor. De Indonesische overheid onderstreept in zijn algemeenheid het grote belang van religieuze tolerantie en verdraagzaamheid en veroordeelt het gebruik van geweld. Ook onder de bevolking is weinig steun te vinden voor deze vormen van geweld. De twee grootste moslimorganisaties in Indonesië Nahdatul Ulama (NU) en de Muhammadiyah (beide miljoenenorganisaties) hebben veel invloed in Indonesië. In beginsel ondersteunen beide organisaties de seculiere staat en de *Pancasila* als staatsideologie, staan zij interreligieuze harmonie en tolerantie voor en hebben zij grote invloed op het dagelijkse leven van zeer vele Indonesiërs. De organisaties erkennen dat het imago van de islam in Indonesië is verslechterd en willen door open dialoog het imago van een tolerante en vredige islam uitdragen. Aan de andere kant proberen deze organisaties actief een anti-pornografiewet in Indonesië gerealiseerd te krijgen en worden vanuit hun gelederen zorgelijke sympathie-uitingen opgevangen voor de nucleaire ambities van Iran.

Nederland en Indonesië hechten groot belang aan interreligieuze dialoog met als doel het wederzijds begrip tussen religies en culturen te bevorderen. In samenwerking met de Indonesische autoriteiten zal met enige regelmaat een *Indonesia-Netherlands Interfaith Dialogue* plaatsvinden. Het doel van deze bijeenkomsten is om met verschillende belanghebbenden zoals leiders van de moslim-, christen-, en hindoegemeenschappen in Indonesië, Indonesische en Nederlandse maatschappelijke organisaties en overheid van gedachten te wisselen over ontwikkelingen in interreligieuze relaties en de effecten op de rechtsstaat, vrede en veiligheid. Het feit dat Indonesië en Nederland multiculturele samenlevingen zijn met navenante vraagstukken, biedt een goede basis voor verdere samenwerking. Bepleit wordt om in beide landen kenniscentra op te zetten waaruit samenwerkingsverbanden en uitwisselingen kunnen voortkomen op het gebied van media, onderwijs, maatschappelijke en religieuze instellingen.

Indonesië en Nederland investeren hiermee in wederzijds begrip en dialoog. In de nadere invulling van de dialoog met en versterking van de gematigde islam in Indonesië zal de kabinetsreactie op het WRR-rapport inzake islamitisch activisme mogelijk mede een basis vormen.

De toekomst van Indonesië zal steeds meer afhankelijk zijn van hoger onderwijs en de ontwikkeling van zijn toekomstige bestuurders. De Indonesische regering is derhalve meer dan ooit begaan met training en hoger onderwijs van jonge moslimintellectuelen en heeft Nederland gevraagd dit te ondersteunen. Nederland zal daarbij een breed opgezet korte beurzenprogramma van Indonesische en Nederlandse onderwijsinstellingen in uitvoering nemen. Het International Institute for Asian Studies (IIAS, Leiden) is bezig een meerjarig onderwijsprogramma voor jonge moslimintellectuelen op *graduate*, *MA*- en *PhD*-niveau uit Indonesië op te zetten. Zij moeten onafhankelijke onderzoekers met een breed netwerk worden, die de toekomst van Indonesië gaan bepalen als *agents of change*.

7 Samenwerkingsrelatie en conclusie

7.1 Samenwerking

Om de beleidsintensivering met Indonesië kans van slagen te geven dient de goede relatie met Indonesië voorop te staan waarbij de diplomatieke en politieke communicatiekanalen te allen tijde open die nen te staan. De Nederlandse regering heeft de afgelopen jaren veel geïnvesteerd in de dialoog met de Indonesische autoriteiten en zal ook de komende jaren reguliere politieke en ambtelijke consultaties, zowel bilateraal als tussen de Europese Unie en Indonesië, bevorderen. De frequentie hangt af van de omstandigheden en beschikbaarheid van gesprekspartners, maar tenminste eens per jaar zullen de ministers van Buitenlandse Zaken met elkaar spreken. Daarnaast zal er tevens eens per jaar op hoog ambtelijk niveau worden gesproken.

De verschillende onderdelen van de beleidsintensivering worden met de rest van de donorgemeenschap en met de Indonesische regering ook jaarlijks besproken in de Consultative Group on Indonesia (CGI). Donorharmonisatie krijgt vooral aandacht in de CGI. In het kader van de CGI komt het gezamenlijk optrekken van donoren bijvoorbeeld tot uitdrukking in de verschillende CGI-werkgroepen, waaronder de werkgroepen Investeringsklimaat en Juridische Hervormingen. Beleidsprioriteiten en het beschikbaar stellen van fondsen sluiten doorgaans goed aan bij die van de Indonesische regering. Een goed voorbeeld van donorharmonisatie is de gezamenlijke aanpak van de reconstructie van Atjeh en Nias via het Wereld Bank Multi-Donor Fund. Voor wat betreft het onderwerp Goed Bestuur zijn het Partnership for Governance Reform, de Decentralisation Support Facility en het Support Office for Eastern Indonesia van belang. Via het partnership komen verschillende actoren (overheid, maatschappelijk middenveld, donoren) samen om de hervormingsagenda op het gebied van goed bestuur verder te brengen.

Het OS-programma zal zoveel mogelijk via de multilaterale kanalen uitgevoerd blijven worden (zie hoofdstuk 1). Ten aanzien van het Nederlandse beleid voor

Indonesië zal een geïntegreerde interdepartementale benadering worden gevolgd, waarbij Nederlandse zichtbaarheid en specifieke expertise van de kennisinstellingen, vakdepartementen, private sector en non-profit organisaties ten behoeve van de intensivering ondermeer ondersteund kan worden vanuit een nieuw ingericht programma, de Indonesië-faciliteit.

De economische samenwerkingsrelatie heeft met het bezoek van minister Brinkhorst van Economische Zaken met een grote bedrijvenmissie van 30 mei tot 3 juni 2006 een nieuwe impuls gekregen. De bestaande Gemengde Economische Commissie wordt gerevitaliseerd, waarbij ook het Nederlandse en Indonesische bedrijfsleven nadrukkelijk wordt betrokken. Naast energie, transport, water, handelspolitiek, innovatie en landbouw is het noodzakelijk om ook de samenwerking op het terrein van milieu en biodiversiteit op een coherente wijze verder te intensiveren. De handels- en investeringsrelatie wordt met een mix van instrumenten en activiteiten (waaronder missies en economische diplomatie) verder gestimuleerd.

Samenwerking op het gebied van cultuur, waaronder het behoud van gemeenschappelijk cultureel erfgoed, museale samenwerking en het Nederlandse Erasmushuis in Jakarta, draagt in belangrijke mate bij aan wederzijds begrip en betrokkenheid. Nederland zal een verdieping van samenwerking nastreven op het terrein van cultuur met als aandachtsthema's gemeenschappelijk cultureel erfgoed, verbreding en verdieping van culturele infrastructuur, assistentie bij versterking culturele training en educatie en versterking van cultuurmanagement.

De Nederlandse regering zal op consulaire gebied het probleemloos reizen van Nederlandse paspoorthouders van en naar Indonesië blijven bevorderen, waarbij duidelijke visumregelingen, adequate reisadviezen en met name herhaalde waarschuwingen voor de gevaren van drugsbezit en –handel in Indonesië van belang zijn. Nederland en Indonesië zijn gebaat bij een probleemloze en constructieve samenwerking tussen alle geledingen van beide samenlevingen.

Namens de Nederlandse regering zal de minister voor Ontwikkelingssamenwerking het reguliere overleg met Nederlandse maatschappelijke organisaties en kennisinstellingen, die betrokken zijn bij Indonesië, voortzetten teneinde optimale inbreng en kanalisering van activiteiten buiten overheidskanalen te ondersteunen.

7.2 Conclusie

Met de in deze beleidsnotitie neergelegde voornemens tot intensivering van de bilaterale samenwerking met Indonesië beoogt de regering het politieke momentum te benutten dat in Indonesië na de laatste verkiezingen is ontstaan met betrekking tot de gewenste beleidshervormingen en modernisering. Deze intensivering komt tevens op een moment waarop de bilaterale betrekkingen tussen Nederland en Indonesië uitstekend zijn en uitnodigen tot verdere verdieping van de relatie. Nederland en Indonesië zijn overeengekomen dat steun aan de hervormingsagenda van president Yudhoyono en aan de randvoorwaarden die democratisering, economische groei en armoedebestrijding verder verankeren, leidend zullen zijn voor de komende vijf jaar. De beleidsintensivering zal binnen

de geplande financiële kaders plaatsvinden, variërend van 93,5 miljoen euro voor 2006 tot een voorlopig gepland volume van 80 miljoen euro voor 2009.

De Nederlandse regering kiest hiermee voor een lange termijn beleid met Indonesië waarin soms sprake zal zijn van *quick wins* maar waarbij het vooral gaat om structurele betrokkenheid. Nederland zal zich een betrouwbare partner tonen en de dialoog met Indonesië blijven voeren. Daarbij zal Nederland via kwalitatief goede programma's, interdepartementale betrokkenheid en een intensieve politieke dialoog een grotere bilaterale zichtbaarheid in Indonesië kunnen bewerkstelligen, zonder daarbij afbreuk te doen aan de effectiviteit van de samenwerking via de multilaterale organisaties zoals die de afgelopen jaren heeft plaatsgevonden.